

MONUMENTE NOUĂ
DIN
TERITORIUL ORAȘULUI TOMI

DE
PAUL NICORESCU

EXTRAS DIN «BULETINUL MONUMENTELOR
ISTORICE» No. 34

CARTEA ROMANEASCA
Inst. de Arte Grafice, CAROL GOBELY, Soseaua St. Rasidiescu
16, Strada Paris (fosta Doamnei) 18

1920

MONUMENTE NOUĂ
DIN
TERITORIUL ORAȘULUI TOMI
DE
PAUL NICORESCU

EXTRAS DIN «BULETINUL MONUMENTELOR
ISTORICE» No. 34.

CARTEA ROMANEASCA
Inst. de Arte Grafice „CAROL GÖBL“, S-sor I. St. Rasidescu
16, Strada Paris (fostă Doamnei) 16

1920

Biblioteca
ZIUA de Constanța

Nr. 337

MONUMENTE NOUĂ
DIN
TERITORIUL ORAȘULUI TOMI

Spre Sud de Constanța, pe șoseaua ce merge către Mangalia, la km. 8 în dreptul satului Laz-Mahale, se găsește în stânga și puțin în dreapta, un mare cimitir turcesc de c. 4 h. întindere, plin cu pietre luate, antice. De aici la c. 3 km. spre S.-V. (cam 10 km. de Constanța) la marginea de E. a comunei Hassidalak se află un alt cimitir mare turcesc, cu mult mai bogat în blocuri de piatră antice decât cel dela Laz-Mahale. Ceva mai departe, cam la 1 km. în partea de S. a comunei Hassidalak este în fine un al treilea mare cimitir turcesc tot așa de bogat în resturi antice ca și cel precedent.

Fiecare din cimitirele acestea este un adevărat *lapidarium*. Turcii, după obiceiul lor de a așeza câte o piatră mai mare, în picioare, ca semn la căpătâ-

ial mormintelor, nu le-au seos ca în alte părți din cariere, ci în cazul de față, din motive de comoditate, le-au luat pur și simpla deagata din ruinele unei așezări antice, situate de bună seamă într'o apropiere imediată ¹⁾.

Restarile antice din aceste cimitire sant:

1. Blocuri mari de calcar, bine ecuarisate și cari au servit de placaj zidarilor din cetățile de typ byzantin.

2. Fragmente de coloană sau chiar coloane întregi de cele mai diferite feluri, de calcar și de marmoră, începând din epoca bună greacă și până în epoca târzie byzantină.

3. Bucăți de felurite capiteluri, de calcar și de marmoră

4. Fragmente de architrave, de plafond casetat și de fronton, de calcar sau de marmoră, din epoca bună.

¹⁾ Nu este admisibil, ca toate aceste fragmente să fie cumbă aduse de Turci de pe locul Constanței de azi, distanță de 10 km. Mărimea blocurilor și comoditatea proverbială a Turcilor și Tătarilor sant destulă chezăsie pentru aceasta. O cercetare îngrijită și sistematică a mai multor din cimitirele tarcești și tătarești, conținând ruine, s'ar impune cât mai curând. In multe din ele zace necunoscut încă mult material epigrafic și mai cu seamă arhitectonic.

5. Fărămături de sarcofage, de calcar și de marmoră.

6. Fragmente și așchii de sculpturi în calcar și marmoră, etc. etc.

Afară de aceste numeroase rămășițe, cari se pot observă ușor dela prima vedere, s'au găsit — cam e foarte natural — și mai multe inscripții, parte din ele publicate de Tocilescu, parte încă necunoscute și despre cari va fi vorba mai la vale.

La Laz-Mahale mai există și o «colecție» de pietre antice adunate de pe teritorial acelu sat. Anume în cartea proprietății d-lui Alexia sunt îngrămădite unele peste altele mai multe fragmente arhitectonice și sculpturale, precum și două monumente cu inscripții ¹⁾.

¹⁾ Antichitățile din cartea d-lui Alexia, au ajuns la cunoștința d-lui profesor V. Pârvan, directorul Muzeului Național de Antichități, încă din toamna anului 1914. D-sa mi-a dat plăcuta însărcinare de a le studia și publica. Fragmentele arhitectonice găsite aici fiind toate de caracter ornamental și tehnic au fost studiate special de d. D. Pecurariu, al cărui studiu se va publica tot în *Buletin*.

În excursiile făcute pentru studierea și fotografierea materialului am cercetat și cimitirele mai sus pomenite, care, deși așa aproape de Constanța, au scăpat totuș până acum unei cerce-

Toate aceste monumente provin în mod evident dintr'un centru mare, înălțat și cu o dezvoltare arhitectonică lăuntrică foarte bogată.

Se pune acum întrebarea, ce așezare atât de importantă putea fi aici, la o depărtare atât de mică de Tomi?

Dintre izvoarele vechi *Itinerarium pictum*, numit *Tabula Peutingeriana*, din sec. III-lea sau IV-lea p. Chr., conținând însă și date mai vechi ¹⁾, înseamnă între *Tomi* și *Callatis*, localitatea *Stratonis* ²⁾. Cum însă dela *Tomis* la *Stratonis* distanța este arătată ca fiind de 12 mile, adică aproape 18 km. și cum distanțele

tări arheologice mai amănunțite. De altfel și casele din Laz-Mahale și Hassidaluk sunt în mare parte făcute din piatră antică, printre care se vor fi aflând desigur multe lucruri interesante. Turcii și Tătarii bătrâni din Hassidaluk povestesc că pietrele au fost scoase și cărate de părinții și strămoșii lor din valul de piatră, pe unde făceau agricultură. Distanța e cam de 6—7 km.; deși nu e probabil, totuși această posibilitate ar fi de controlat.

¹⁾ Cfr. Teaffel — Kroll u. Fr. Skatsch, *Geschichte der römischen Literatur*, ed. 6-a, Teubner, 1913, vol. III, p. 240.

²⁾ *La table de Peutinger*, ed. E. Desjardins, Paris 1873, Segm. VIII și K. Müller, *Itineraria romana*, Stuttgart 1916, p. 510.

date de *Tab. Peut.* pentru această parte sunt mai mult sau mai puțin exacte, această localitate nu poate să fi fost aici, ci la vreo 8 km. mai spre Sud, prin preajma lacului Techirghiol, poate în dreptul capului Tazla.

Rezamând *Tab. Peut.* în formă de repertoriu, tot astfel ne arată și *Itinerarium adnotatum*, zis al geografului *Ravennat*, de pe la sf. sec. VII p. Chr. ¹⁾.

Eutropius ²⁾, care scrie pe vremea lui *Valens* ³⁾, pomenește printre orașele grecești dela mare, cucerite de *Lucullus* în expediția lui din a. 72 a. Chr. prin Thracia, între *Callatis* și *Tomi*:

¹⁾ Teuffel, *op. cit.* vol. III, p. 543; *Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, ed. M. Pinder et G. Parthey, Berlin 1860, p. 181.

²⁾ *Eutropii breviarium ab Urbe condita*, ed. Fr. Ruehl, Teubner-Lipsiae, 1909, VI, 10; „*Alter autem Lucullus, qui Macedoniam administrabat, Bessis primus Romanorum intulit bellum atque eos ingenti proelio in Haemo monte superavit. Oppidum Us-cudamam, quod Bessi habitabant, eodem die, quo adgressus est, vicit, Cabylen cepit, usque ad Danubium penetravit. Inde multas supra Pontum positas civitates adgressus est. Ibi Apolloniam evertit, Callatim, Parthenopolim, Tomos, Histrum, Burziaonem cepit belloque confecto Romam rediit*“.

³⁾ Teuffel, *ibid.* p. 247.

Parthenopolis. Tot așa și *Rufius Festus* ¹⁾, care în a. 369 p. Chr. compilează după *Cartias* ²⁾. Faptul însă că nu avem și alte știri despre *Parthenopolis*, nu ne îndreptățește deocamdată, decât să-i cităm numele.

Pe cale epigrafică avem documentată între *Tomii* și *Callatis* o singură localitate: o inscripție de la *Urluchioi* pomeneste un *vicus Amlaidina* ³⁾. Când este vorba de o singură inscripție, cum este aici la *Urluchioi*, se poate foarte bine ca această inscripție să fie adusă din regiunea *Laz-Mahale-Hassiduluk*, *Urluchioi* nefiind decât c. 10 km. mai în spre *Sud*, așa că s'ar putea ca *Amlaidina* să fie aici.

În orice caz, din cele arătate mai sus

¹⁾ Vezi citatul la B. Pick u. K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin 1898, p. 64 not. 3.

²⁾ Teuffel, *ibid.*, p. 249.

³⁾ C.I.L.III 3745; *D(is) M(anibus) | Aur(elio) Daceni ex vic(o) Am | [l]aidina et quondam) prae | torianorum Aurelia Ulhis | [u]xor eius titu | [l]um de suo m(erenti) p(onendum) c(uravit)*. Cfr. V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, desc. campaniilor 1912—1913, *Analele A. R., Tom. XXXIV, Mem. sect. ist.*, 347, n. 3 și harta de la finele *Tom, XXXIV, 1912*.

reese că, din știrile pe care ni le dau izvoarele și monumentele epigrafice cunoscute până acum, nu putem spune încă nimic sigur în privința numelui așezării de aici ¹⁾).

Desigur că aici avem de a face cu un mare *vicus extramuranus* situat pe teritorial orașului Tomi, care ca oraș înfloritor și metropolă a *Scythiei minor* se vede că a avut împrejur mai mulți *vici* de aceștia. Așa spre N. în regiunea Anadolchioi este cunoscutul *vicus turris Muca....* și *vicus Sc...ia* ²⁾; spre Apus în regiunea valurilor sunt deasemenea urme de așezări, iar spre S. este totemai aceasta de care vorbim.

Marea cantitate de marmoră, care se vede aici, datorită apropierei de Tomi, este încă un exemplu viu pentru bogăția în marmoră a orașelor și chiar *vici*-lor

¹⁾ Faptul că nu cunoaștem încă numele așezării de aici nu este de mirare, căci doar numele *vici*-lor din *Scythia minor* în cea mai mare parte nu ne sunt cunoscute decât mai mult întâmplător prin câte o singură inscripție care în cazul de față totemai aceea nu a fost găsită încă.

²⁾ Cfr. V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, București 1912, p. 24, și *Zidul cetății Tomi*, în *Anal. A. R.*, Tom. XXXVII, mem. secț. ist., p. 432 și urm.

de pe coasta *Pontului Euxin*, bogăție care se explică prin faptul că transportul acestui material din Grecia și insule costă foarte puțin. Anume, vasele care transportau *grâne* și *pește sărat* ¹⁾ — articolele aproape exclusive de export din aceste părți — la întoarcere nu aduceau din Grecia decât prea puține mărfuri, iar restul încărcăturii — în mod necesar, aproape ca *lest* — marmoră.

Numeroasele blocuri de piatră de placaj ne arată că localitatea a fost întărită în epoca byzantină și transformată în castel. Poate că numele ei se va fi cuprinzând printre multele *oppida*, arătate de *Procopius* ca fiind reconstruite pe vremea lui Justinian ²⁾ și cari în mare parte nu sunt încă identificate.

¹⁾ Că agricultura a fost ocupația de căpetenie a locuitorilor din interiorul *Scythiei minor*, aceasta ne-o arată mai cu seamă cercetările complete asupra *vicus*-ului *Ulmetum*, care pun într-o lumină clară viața pașnică rurală din aceste părți, prin sec. II și al III. Grecii din orașele de la mare se ocupau mai ales cu pescăria și comerțul, precum se vede din inscripțiile găsite la *Histria*, conținând mai multe constituțiuni date Histrianilor de guvernatorii Moesiei inferioare, în a II-a jum. a sec. I p. Chr. n. Cf. *V. Pârvan*, comunicarea la Acad. Rom. din 12 Febr. 1916.

²⁾ Procopius, ed. I Haury, Teubner, 1913, *De aedificiis* IV, II, p. 148 — 9.

Ar trebui neapărat întreprinse cercetări amănunțite pentru a fixa mai întâi locul așezării și apoi făcute săpături pentru scoaterea de nou material epigrafic. Astfel s'ar putea lămuri această nouă chestiune atât de interesantă, pe care ne-o pun ruinele dela Laz-Mahale și Hassidalak și a cărei deslegare ar fi o nouă contribuție prețioasă pentru cunoașterea cât mai bună a vieții antice din *Scythia minor*.

Să examinăm acum materialul epigrafic și câteva din fragmentele sculpturale mai de seamă, descoperite în această regiune.

I

LAZ-MAHALE

1. Monument cu inscripție funerară de calcar bun; se află în curtea d-lui Alexia.

Înălțimea monumetalui, cât s'a păstrat, partea de jos fiind deteriorată, este de 1,05 m.; lățimea de 0,50 m., iar grosimea de 0,55 m. Pentru a putea fi pus în zid, profilul din partea de sus a fost cioplit de o parte și de alta a feței

cu inscripție: în dreapta și pe fața din dos nerămânând decât cu c. 4 cm. deasupra nivelului pietrei, iar în stânga ciorpirea a mers mai adânc chiar decât nivelul pietrei, deteriorând astfel literile dela începutul rândurilor. Profilul păstrat deasupra feței cu inscripția are o proeminență de c. 0,12 m.; înălțimea totală a profilului este de 0,25 m., din care 0,10 m. pentru partea inclinată.

Înălțimea literilor este de 0,08—0,10 m.; forma lor nu tocmăi îngrijită și oare cari scăpări din vedere în inscripție ne-ar indica pentru datarea ei sfârșitul sec. II sau începutul celui de al III-lea.

Transcrierea inscripției pare a fi aceasta:

*D(is) M(anibus) G(aio) Numerio
Val(enti) mil(iti) [l]eg(ionis) XI Cl(au-
diae) et G(aio) [D]omitio, L(ucius)
Sextilius Fuscus, [centurio] coh(ortis)
I Trh(acum) [sic] he(res) b(ene) m
(erentibus) p(osuit).*

Pentru a da citirea aceasta, avem următoarele de observat:

În r. 1 este sigură citirea G pentru prima literă și L pentru ultima. În r. 2 jumătate din M este rupt; litera întâia

Fig. 1.

din MIL este ceva mai lungă deasupra rândului. După cav. MIL lipsește un L pentru cav. armător *legionis*; lapicidal terminând într'un L cav. MIL, a uitat să mai pue încă un L pentru cav. armător LEG, desigur fiind distrat, căci după MIL este o mică frunză de ederă, ceea ce arată că în orice caz trebuia să mai sape un L pentru cav. armător LEG. La sfârșitul rândului G, care este șters în partea de sus, este sigur prin analogia părții de jos cu G dela începutul rândului 1. În r. 3 cav. OMPIO, completat la început cu o literă, care este ruptă, nu ne poate da nici un nume în latinește. Se pare că ligatura π este greșită și că linia care unește pe I cu T, formând astfel între ele încă un N, este iarăși o scăpare din vedere a lapicidului; cav. astfel corectat și completat la început cu un D ne dă *Domitio*. S'ar mai putea face o conjectură, anume să citim *Domnitio*, dar în cazul acesta în ligatură ar mai trebui să fie indicat un I, ceea ce nu se observă pe piatră. Afară de aceasta numele *Domnitius* ar fi cu totul neobiceiuit în onomastica

romană, așa că lectura cea mai probabilă rămâne tot *Domitio*¹⁾

În r. 4, T dela început, deși deteriorat, se poate distinge încă destul de bine în partea de sus. În r. 5, înainte de COH, unde piatra este ruptă, nu putea încăpea decât semnul >; de altfel și ruptura pietrei pare că armeană una din liniile semnului.

Mai departe TRHA este iarăși evident o scăpare din vedere în loc de THRA²⁾. Lapidul care știă că în *Thracum* este

¹⁾ Din sec. III p. Chr. înainte întâlnim în latina vulgară formele *Domnus* și *Domna*, provenite prin syncopa lui *i* din *Dominus*, resp. *Domina*; aceste name erau întrebuințate ca apelative pentru zei, sfinți și martiri. Avem și ca name de persoane formele *Domnus*, *Domna*, *Domnica*, *Domnio* și *Dominus*. Cfr. V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București 1911, p. 59 și 104 sq. și indice. — Pentru forma *Domnitius* n'avem p'na acum, după cât am putut cerceta, nici un exemplu. Cf. Dessau, *Inscr. lat. selectae*, III, 1, index: nomina, p. 57 și cognomina p. 188, și C.I.L. III suppl. 2 index: nomina, p. 2331 și 2622 și cognomina, p. 2378 și 2630. — Afară de aceasta forma *Domnitius* e o formă de cognomen; aici însă în inscripție avem un nomen, cognomenul lipsind.

²⁾ O greșală la fel se mai întâmpină într'o inscripție din *Germania superior*, găsită la Offenburg; C. I. L. XIII 6286: *L(ucio) Valerio Albino, dom(o) [centu-*

un *h* sau că din capul localui nu eră tocmăi bine edificat asupra localui ce-l ocupă această literă sau că, după ce a săpat un *R* în urma lui *T*, băgând de seamă că a omis pe *H*, oarecum din scrupulozitate s'a corijat și l-a pus după *R*. În timpurile târzii și mai ales în provincii, greșeli de acestea sunt destul de frecvente în inscripții.

Faptul noș și foarte important arătat de această inscripție este pomenirea aici în *Scythia minor* a unei cohors I Thracum ¹⁾.

Admițând la începutul r. 5 completarea cu semnul > , se pune chestiunea :

rio] coh(ortis) I Thracu(m) ann(or)um LXV sti(pendiorum) XXIII. H(ic) s(itus) [est]. Aici ea și în inscripția noastră semnul pentru *centurio* este deteriorat. O altă greșală analoagă vezi C. I. L. VII, 68.

¹⁾ Asupra trupelor auxiliare la Romani, nu avem încă studii complete și aceasta din cauză că materialul de inscripții și diplome, pe care se bazează în mod aproape exclusiv astfel de studii, de abia în timpul din urmă a început să fie editat în publicațiuni sistematice. Asupra trupelor auxiliare în general tratează I. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, Leipzig 1876, vol. II, p. 448 și A. v. Domaszewski în Pauly—Wissowa, *Real—Encyclopedie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. II, sub cuv. *auxilia*, col. 2618. Pentru *alae* și *cohortes* avem excelențele și labo-

1. Se găsește acest centarion la un moment dat aici împreună cu corpul de trapă cărui aparține;

2. Sau camvâ el este aici numai întâmplător, ca detașat într'o misiune sau poate chiar stabilit ca veteran ?

Să examinăm prima ipoteză. În întreaga provincie *Moesia inferior* nu găsim documentată până acum o *cohors Thracum* decât tocmai la Panticapaeum, în Crimeea, unde o inscripție funerară pomeneste pe un *κεντυρίων ὁ καὶ πρίνκιψ σπείρας Θρακῶν*¹⁾.

riosele studii ale lui C. Cichorius tot în Pauly — Wissowa, sub cuv. respective; pentru *alae* cu materialul de până la 1892 (vol. I, col. 1224), iar pentru *cohortes* cu materialul de până la 1898 (vol. IV, col. 231). Aceste studii cuprinzând o privire generală asupra tuturor *alae* și *cohortes* cunoscute, sunt până acum cele mai complete. Asupra trupelor auxiliare trace există un studiu bun al lui E. Keil, *De Thracum auxiliis*, Berlin 1885, pe care însă nu l-am putut avea la îndemână, el neexistând în nici una din bibliotecile noastre. Vezi apoi studiul lui E. Bormann, *Neue Militärdiplome des Museums zu Sofia*, în *Jahreshefte des archäologischenn Instituts in Wien*, vol. III 1900, p. 11.

¹⁾ Gangolf v. Kieseritzki u. K. Watzinger, *Griechische Grabreliefs aus Russland*, Berlin 1909, p. 37, No 208: Δίζα, υἱὸς Βερίθο(ς) κεντυρίων ὁ καὶ πρίνκιψ σπείρας Θρακῶν καὶ γυνὴ Ἑλένη, χαίρετ[ε].

Pentru a putea privi chestiunea într'un mod mai larg, să aruncăm o scurtă privire asupra repartiției cohortelor trace cunoscute până acum (conspectul următor este făcut după Cichorius (Pauly-Wissowa, IV, col. 335 și urm.); am insistat numai asupra acelor cohorte trace, care se constată că au stat o bucată de vreme în provincii cu populație tracă sau al căror istoric la Cichorius poate fi completat cu știri nouă):

Cohors I Augusta Thracum equitata este constatată în *Pannonia inferior*: d. LXXIV din 5 Mai 167 p. Chr. și în *Arabia*: C. I. L. III, 109 și 110 și Not. dign. Or. XXXVII, 32 (?) (Cichorius).

Cohors I Thracum c. R. Germanica este la început în Germania: d. XI din 21 Mai 74 p. Chr.; XIV din 19 Sept. 82 p. Chr. și XXI din 27 Oct. 90 p. Chr.. În legătură cu reorganizarea rețelei de drumuri dela Danărea de jos, în vederea războaielor cu Dacia, Traian o aduce în primii ani ai domniei sale în *Moesia superior*, unde o constatăm printr'o

diplomă din 7 Mai 103 p. Chr.¹⁾. Ea ia de sigur parte la războaiele contra Dacilor și probabil în primul război își câștigă cognomenul onorific de *civium Romanorum*, care pentru întâia oară e pomenit în această diplomă din a. 103 p. Chr.. După terminarea războaielor cu Dacia o găsim printre trupele de ocupație din Dacia: d. XXXVII din 17 Febr. 110 p. Chr. Liniștindu-se lucrurile, ea pleacă iar în Germania: d. XL din 8 Sept. 116 p. Chr. În curând e dislocată în *Pannonia superior*: d. XLVII din 2 Iulie 133 p. Chr.; d. CVII din 133 p. Chr.; d. XLI din 16 Iunie 138 p. Chr.; d. LX din 9 Oct. 148 p. Chr.; d. LXI din 149 p. Chr. și d. LXV din 3 Nov. 154 p. Chr. Apoi în *Pannonia inferior*: d. LXIX din 27 Dec. 154—160 p. Chr. (?); d. LXXIV din 5 Mai 167 p. Chr. (unde pentru prima dată o vedem purtând cognomenul de *Germanica*, după numele provinciei în care stătuse mai mult timp în garnizoană, pentru a se

¹⁾ *Révue archéologique*, Paris 1912, tom. XIX, p. 455: *Révue des publications épigraphiques* par. R. Cagnat et M. Besnier, No. 128.

deosebi de alte două *cohortes I Thracum*, care se găsesc aici); d. XC dintre 216—247 p. Chr. (?); C. I. L. III, 10639 din 237 p. Chr.; 10299 și pe cărămizi, ibid., 10672, 13395; Not. dign. Occ. XXXII, 59 (*Cichorius* completat).

Cohors I Thracum miliaria în *Syria Palaestina*: d. CIX din 22 Nov. 139 p. Chr., apoi în *Arabia*: Not. dign. Or. XXXVII, 31 (*Cichorius*).

Cohors I Thracum sagittariorum în *Dacia superior*: d. LXVI din 13 Dec. 157 p. Chr. și d.(?) LXVII din 8 Iulie 158 p. Chr.. Nu cunoaștem provincia unde a stat înainte de a veni în *Dacia* (*Cichorius*).

Cohors I Thracum equitata este constatată până acum sigur numai în *Pannonia inferior*: d. LXIX din 27 Dec. 154-160 p. Chr. și C. I. L. III, 4316. Nu știm când și de unde a venit în *Pannonia* (*Cichorius*).

Cohors I Thracum Syriaca equitata a stat dela început, după cum o arată și numele, în *Syria*. De aici este dislocată în *Moesia superior* cu reședința în castelul dela Ravna: C. I. L. III, 8261, 8262 și inscripțiile publicate în *Jahreshefte des öst. arch. Inst.* III, *Beiblatt*,

col. 172 (A. v. Premerstein și N. Valiĉ, *Antike Denkmäler in Serbien*) și IV, *Beiblatt*, col. 142.

Diploma din 7 Mai 103 p. Chr. (*Révue arch.*, loc. cit.) o pomeneste la această dată printre trupele auxiliare din *Moesia superior*, prin urmare dislocarea s'a făcut înainte de această dată, desigur sub Domitian (Premerstein & Valiĉ, loc. cit.) sau în primii ani de domnie ai lui Traian în vederea războaielor dacice și cam în acelaș timp cu *cohors I Thracum c. R. Germanica*. De aici înainte nu știm nimic despre soarta ei; probabil că a fost dislocată în altă parte (Cichorius completat).

Cohors I Thracum, fără nici o denumire, este constatată în sec. I p. Chr. în *Germania inferior*, apoi în sec. II, probabil în *Britannia*, unde se pare că rămâne definitiv (Cichorius).

Cohors II Augusta Thracum este arătată de diplomele: LXIX din 17 Dec. 145-160 p. Chr. (?) și LXXIV din 5 Mai 167 p. Chr. ca fiind în *Pannonia inferior*. Nefiind pomenită în diplomele anterioare ale acestei provincii, probabil

că a fost adusă aici din altă parte (Cichorius).

Cohors II Gemella Thracum (equitata) este constatată, începând dela sf. sec. I p. Chr., numai în Numidia (Cichorius).

Cohors II Thracum Syriaca este pomenită de o diplomă din 157 p. Chr. (E. Bormann, loc. cit., p. 21) ca fiind în Syria.

Cohors II Thracum equitata se constată numai în Britannia (Cichorius).

Cohors II Thracum (equitata), deosebită de cea precedentă, se arată tot timpul numai în Orient: în sec. I p. Chr. în *Iudaea*, în sec. II în Egipt; poate este identică cu *cohortes II Thracum Syriaca* (Cichorius), în care caz a fost dislocată în Egipt după 157 p. Chr., când încă este constatată în Syria prin diploma publicată de Bormann, loc. cit.

Cohors III Thracum veterana este arătată ca fiind în *Raetia*: d. XXXV din 30 Ianuarie 107 p. Chr.; LXXIII din Martie sau Aprilie 166 p. Chr. și LXXIX de după 145 p. Chr. (Cichorius).

Cohors III Thracum c. R. este pomenită tot în *Raetia* alături de cea precedentă în aceleași diplome.

Cohors III Thracum este constatată în *Pannonia*: d. XIII din 13 Ian. 80 p. Chr. și XVI din 3 Sept. 84 p. Chr. Nemaî fiind pomenită în diplomele ulterioare ale acestei provincii, probabil că a fost mutată înainte de 107 p. Chr. în *Raetia*, fiind aici una din cele două precedente (Cichorius).

Cohors III Augusta Thracum este constatată până acum numai în *Syria* prin diploma din 157 p. Chr. (Bormann, loc. cit.); vezi și C. I. L. X, 6100 și VI. 31856.

Cohors III Thracum (Syriaca?) (equitata) o putem pune numai în *Syria* (Cichorius, loc. cit. și Bormann, loc. cit. p. 31). Poate este identică cu cea precedentă.

Cohors IIII Thracum Syriaca va fi stat după cum o arată numele în *Syria* (Cichorius, Bormann).

Cohors IIII Thracum equitata, deosebită de cea precedentă, este constatată numai în *Germania superior* (sec. I p. Chr.) (Cichorius).

Cohors V Thracum n'o cunoaștem încă, dar trebuie să fi existat, deoarece ce avem pe cea următoare în număr.

Cohors VI Thracum equitata este constatată la început în *Germania*, trece apoi în *Britannia*, iar d. XVI din 3 Sept. 84 p. Chr. și d. XVII din 5 Sept. 85 p. Chr. o arată în *Pannonia* (Cichorius). Diploma din 7 Mai 193 (*Révue arch.* 1912, tom. XIX, p. 489) o arată în mod precis în *Moesia superior*, unde desigur a fost adusă mai dinainte în vederea războaelor dacice, ca și *cohors I Thracum c. R.* și *Cohors I Thracum Syriaca equitata*. Ca și aceste două cohorte ia parte la războaiele contra Dacilor și apoi face parte din trupele de ocupație ale Daciei: d. LXX dintre 145-161 p. Chr. și C.I.L. III, 8074, 24.

Sunt așa dar cunoscute până acum cel puțin 21 cohorte trace: 7 coh. I, 5 coh. II, 5 coh. III, 2 coh. IIII, ? coh. V și I coh. VI.

Formarea de trupe auxiliare trace începe carând după anul 46 p. Chr., când sub Claudius *Thracia* este organizată ca provincie procuratorială ¹⁾. Thracii au

¹⁾ I. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, Leipzig 1873, I, p. 157; D. Kalopothakes, *De Thracia provincia romana*, Berlin 1893, p. 5 și A. v. Premenstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, în *Jahreshefte des öst. arch. Inst.*, I, Beiblatt, col. 113.

opus o eruntă rezistență încorporărei lor forțate în trupele auxiliare romane, dar mișcarea a fost înăbușită¹⁾. Numerotarea unităților de trupe auxiliare se făcea la fiecare recrutare începând cu cifra I²⁾. Faptul că avem până la 5 sau 7 cohorte cu acelaș număr, ne arată că s'au făcut mai multe recrutări de acestea în masă.

Din conspectul de mai sus asupra cohortelor trace se vede că:

1. Nici o cohortă tracă n'a fost lăsată la început în Thracia sau Moesia, ci îndată după formare, unitățile erau expediate în provincii a căror populație nu era de neam tracie și erau cât mai îndepărtate de ținuturile trace, de preferință în Syria — aci sunt 4 cohorte trace —, Pannonia, Germania și Britannia.

2. Atunci când cohorte trace sunt aduse în *Moesia superior* (coh. I. Aug. Thr. eq., coh. I. Thr. Syr. eq. și coh. VI Thr. eq.) în vederea războaelor dacice sau garnizionate în treacăt ca trupe de

¹⁾ Tacitus, *Annales*, ed. Halm, Teubner, 1909, IV, c. 46.

²⁾ Cichorius, Pauly-Wissowa, Real-Encycl., IV, col. 252.

ocupație în Dacia (coh. I Thr. c. R. eq., coh. I Thr. sagitt. și coh. VI Thr. eq.), aceste cohorte nu mai sunt propria zis trace decât cu numele, elemental constitutiv trac fiind primenit cu timpul cu elemente nouă din provinciile în care staționau ¹⁾).

Aceste constatări făcute asupra cohorțelor auxiliare trace se adevărează în mod riguros și pentru *alae Thracum* (vezi istoricul lor la Cichorius, Pauly-Wissowa, R.-E. I, col. 1263) și, în linii generale, și pentru unitățile de trupe auxiliare formate din celelalte neamuri trace ca *Dardanii* și *Dacii* ²⁾).

¹⁾ Un studiu complet asupra naționalității soldaților din trupele auxiliare, nu există încă, după cât știu. Cf. W. Kubitschek, *Ein Militärdiplom Kaisers Vespasian*, in Jahreshefte des öst. arch. Instituts, XV, 1914, p. 156.

²⁾ *Bessi* se pare că fac excepție dela această regulă: coh. I *Flavia Bessorum* este arătată de diploma din 7 Mai 103 p. Chr. (*Révue arch.*, loc. cit.) ca fiind în *Moesia superior*, iar din 29 Iunie 120 (*Révue arch.*, 1909, II, p. 324, no. 105) în Macedonia. Cu această cohortă se va ocupa colegul meu, d. G. Mateescu. Coh. II *Flavia Bessorum* este pomenită de d. XXXIII din 13 Mai 105 p. Chr. tot în *Moesia superior*, iar d. XLVI din 22 Martie 129 p. Chr. în *Dacia inferior*. Pentru *Daci*, acest lucru a fost relevat de I. Jang, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck 1894, p. 98.

Dela Hadrian înainte, când întinderea maximă a imperiului roman capătă granițe definitive, completarea unităților de trupă cât și formarea de unități nouă, se face mai mult prin recrutare pe loc, dar normele de mai sus sunt încă respectate.

Acum să ne întoarcem la inscripția noastră. Din cele arătate mai sus am văzut că în Moesia inferior nu se găsește nici o *cohors Thracum* și că, după normele de repartiție ale trupelor auxiliare trace, nici nu este natural să se găsească vre-una. Apoi, având în vedere că în localizarea unităților de trupă auxiliare, hotăritoare sunt diplomele și nu o inscripție sau două, cred că putem afirma că în *Moesia inferior* resp. *Scythia minor* n'a stat în garnizoană nici o cohortă tracă. Centurional nostru, care după nume este roman, a fost detașat probabil din altă parte aici, într'o misiune oarecare. În această calitate el capătă dela legiunea *XI Claudia* ca ajutor pe soldatul *Caius Numerius Valens* care probabil la rândul său are pe lângă sine ca rudă sau protejat pe *Caius Domitius*. Acești doi din urmă murind,

centurional nostru este lăsat cu limbă de moarte sau poate — *ex testamento* — moștenitor și în această calitate le ridică monamentul funerar ¹⁾. S'ar mai putea ca centurional nostru să fie stabilit aici ca veteran, cunoscut fiind că la centurioni această calitate nu este arătată în inscripții ²⁾.

¹⁾ Printre militari dreptul de succesiune nu este tocmăi regulat. Așa într'o inscripție din *Troesmis* un veteran este moștenit de colegii săi: C. I. L. III, 7500: *D(is) M(ani-bus); T(itus) Clau(dius) Ti(berii) filius, Quirina (tribu), Priscus, Hemesa, ex c(ustode) a(rmorum), vixit annis L, mil(itavit) ann(is) XXVI, pos(t) missio(nem) vixit ann(is) II. Conveterani qui et heredes b(ene) m(erenti) p(osuerunt).*

În *Sarmisegetaza* d. p., ca și în inscripția noastră, un centurion moștenește pe un veteran: C. I. L. III, 1474: *Q(uinto) Manlio, Pap(iria tribu) Vero, vet(erano) leg(ionis) XV Sig(nifero), dec(urioni) col(oniae) vix(it) ann(os) LXXV, C(aius) Iulius Macer (centurio) her(es) fecit.*

Cam în ce constă averea unui soldat este arătat în *Dig. XLIX, 17, 11, De castrensi peculio: Castrense peculium est, quod a parentibus vel cognatis in militia agenti donatum est, vel quod ipse filius familias in militia adquisiit, quod nisi militaret, adquisiturus non fuisset.*

²⁾ A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, în *Bonner Jahrbücher*, 1908, No. 117 p. 80.

Centarional Δίξα, οὐδὲ Βεῖθουξ din inscripția grecească pomenită mai sus (p. 17), găsită la Panticapaeum și unde Cichorius bănuiește că ar fi *cohors V Thracum*, nedocumentată până acum, cred că este mai de grabă un veteran.

2. Fragment de piatră de calcar cu inscripție; se află în cartea proprietății d-lui Alexiu din Laz-Mahale. Înălțimea c. 0,59 m.; lățimea c. 0,29 m.; grosimea c. 0,35 m. Literile înalte de 0,085 m. sunt foarte îngrijit săpate și indică stilul monumental al sec. III p. Chr. (fig. 2.) Se poate citi:

.....ο.....
 ..α ρ.....
 .ae ρι.....
 ..ina.....
 [ex te]stam[ento]
 faciendum curavit].

Inscripția, așa cum e ciuntită, nu poate fi completată. În r. 3, ... AE poate fi datival unui nume feminin de decl. I, sau poate [fili]ae ρι[entissimae]. În r. 4, e partea din urmă, pare-se, a unui nume. În r. 5 și 6 e foarte probabil de

completat astfel: *[ex te]stam[ento] faciendum curavit*, așa că am avea de-aface cu o inscripție funerară.

Fig. 2.

3. Fragment de placă de marmoră cu inscripție; se găsește la Laz-Mahale în curtea proprietății d-lui Alexiu, acum se află în Muzeul de Antichități din Con-

stanța. Înălțimea c. 0,155 m.; lățimea c. 0,10 m.; grosimea c. 0,10; înălțimea literilor c. 0,04 m. Literile frumos tăiate

Fig. 3.

aparțin sec. II p. Chr. Se mai păstrează;

. . . *n* . . .

. *et i*

. *ni*

4. Fragment de marmoră cu relief;
se află în curtea proprietății d-lui Alexiu
din Laz-Mahale, iar acum se găsește în

Mazeul de Antichități din Constanța. Înălțimea de c. 0,29 m.; lățimea c. 0,44 m.; grosimea c. 0,15 m. Fragmentul e rău deteriorat și cred că aparține unui relief dionysiac. În figura ciuntită din mijlocul fragmentului putem recunoaște fără prea multă greutate pe *Dionysos*. Trunchiul zeului e reprezentat gol; mâna dreaptă atârnă în jos, ținând desigur un *cantharos*, din care turnă vinul în gura panterei; atât vasul însă, cât și pantera lipsese, fiind sfărâmate. Pe brațul stâng, ținut orizontal, e aruncată în cate man-tia zeului, iar mâna ce se ridică în sus se reazimă pe tirs. Capul e mutilat, iar picioarele zeului și partea de jos a tirsului lipsese. Legăturile prin cari pielea de panteră trebuia să fie indicată ca fiind prinsă pe umărul stâng, nu se pot distinge, căci suprafața corpului e deteriorată, sau poate că lipseă. Din poziția trunchiului se poate vedea că corpul se lăsă pe piciorul drept, fiind aplecat puțin spre stânga, către tirsul pe care se sprijineă. Tirsul rău mutilat prezintă o grosime neobișnuită, face aproape impresia unui trunchiu de copac. Probabil că ma-

tilarea tirsului îl face să apară mai gros decât eră în realitate.

Relieful na reprezintă numai pe Dionysos: în câmpul din dreapta zeului se mai observă o mână stângă încheștată, ținând par'că ceva.

Faptul că această mână stângă stă ca și cum ar da să pareze o lovitură din partea figurei, care la rândul ei ar fi putut ține în mână dreaptă o sabie sau vre-o altă armă, ce acum lipsește, ar putea da loc presupunerii că am avea deaface aici cu doi luptători. Că la Tomi a fost un amfiteatru și s'au dat lupte de torreadori și gladiatori și jocuri de palestră, ne-o dovedesc mai cu seamă două inscripții grecești din epoca imperială publicate de Tocilescu ¹⁾. Având însă în vedere perfectă asemănare a figurei din acest relief cu reprezentarea tipică admisă pentru *Dionysos* și documentată prin na mai puțin de șapte reliefuri ²⁾

¹⁾ In *Arch. Epigr. Mitth.* VIII p. 9, no. 23 și în *Fouilles et recherches archéologiques*, p. 224 sq.

²⁾ Reliefurile sunt publicate ca inedite, afară de unul singur, care e republicat după Tocilescu din *Fouilles*, împreună

și numeroase monede tocmai aci la Tomi, ceea ce arată frecvența cultului său în acest oraș, cred că trebuie să conchidem în mod neîndoelnic, că aici avem de-a face într'adevăr cu un relief dionysiac.

În reliefurile dela Tomi, zeul nu este reprezentat totdeauna singur : în relieful publicat de Tocilescu în *Fouilles et recherches*, p. 221, *Dionysos* este întevărașit de un întreg alai. Astfel mâna din dreapta zeului aparține desigur unei personaj din acest cortegiu.

Dela Laz-Mahale mai avem două in-

că un studiu amănunțit, de d-l D. M. Teodorescu în *Monumente inedite din Tomi*, Bul. Com. Mon. Ist. fasc. 29 din 1915, p. 8 și urm. Aci, pe baza celor șapte reliefur și a numeroaselor monede, se constată că *Dionysos* eră adorât într'un mod special la Tomi, unde de altfel se pare că a avut și un templu. Pe monedele din *Moesia inferior*, i publicate de Pfk și Regling, tipul zeului caracteristic pentru Tomi se mai regăsește după cum observă d. Teodorescu și la Histria, Dionysopolis, Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum. Acum în urmă o monedă publicată de d-l L. Razicka în *Mesembria inedita, Sonderabdruck aus Berliner Münzblätter*, 1913, No: 22 ni-l arată și la Mesembria-

scripții grecești publicate de Tocilescu în *Arch. Epigr. Mitt.* XVII, 93; 99.

II

HASSIDULUK

1. În cimitirul turcesc din stânga șoselei ce vine din spre Constanța, înainte de a intra în comuna Hassiduluk, cam în dreptul km. 10, se află o coloană de calcar cu inscripție grecească.

Urmează să fie transportată la Muzeul din Constanța.

Coloana e cioplită într-o parte de sus și până jos, probabil pentru a fi ajustată ca piatră de construcție; din cauza ciopliturii lipsește cam a treia parte din începutul rândurilor inscripției; literile păstrate sunt șterse tare, deasemenea și sfârșitul rândurilor cât și partea de jos a inscripției sunt deteriorate. Piatra calcar poros e alterată de ape. Înălțimea coloanei: c. 0,81 m., diametrul coloanei în plin c. 0,525 m., iar diametrul în partea cioplită (dela marginea întreagă până la suprafața cioplită): c. 0,375 m.

Fig. 3

Se poate descifra și completa:

[Ἀγαθῇ] τύχῃ
 . . μητρ]όπολει Το[μειτῶν . .
 ι Σαράπην
 σοκ(?)λ
 ιαν(?)ου
 υ(?)ανδρευ(?)ς
 ευ
 ε(?)ν

În r. 2 completarea cea mai probabilă e [μητρ]όπολει, căci altfel nu se explică o înaintea dativalui πολει. În r. 5 ιανου poate fi genitival unui nume latinesc, ca de ex.: [Σαβειν]ιανοῦ. În r. 6 s'ar putea completa: [δου]ανδρεύς.

Așa cum e ciuntită, inscripția nu poate fi întregită. Din cât s'a păstrat, judecând după numele orașului în dativ, se pare că aici e vorba de un monument închinat orașului Tomi, în legătură cu zeul *Sarapis*.

2. Într'unul din podețele de piatră ce duc peste dereaua dela marginea de E. a satului Hassidalak, se află încastrată o bucată de architravă ionică, de calcar, cu trei litere grecești. Lungimea fragmentului e de c. 1,22 m.; lățimea;

c. 0,36; partea frontală e împărțită, după modelul ionic, în trei fâșii reliefate în formă de trepte, cam cu câte 1 cm.; fâșia cea mai de jos are o lățime de c. 0,085 m.; cea dela mijloc c. 0,105 m, ar cea de sus cu o lățime de c. 0,125 are deasupra un mic brâu puțin reliefat, lat de c. 0,025 m.

Pe fâșia de sus sunt săpate frumos trei litere înalte c. 0,095 m.:

AYT

adică: αὐτ(οκράτορος)

Judecând după forma bună a literilor¹⁾, probabil că eră vorba de Adrian sau de unul din primii Antonini.

Dela Hassidulak mai sunt canoscate următoarele inscripții publicate de Tocilescu:

Grecești: *Arch.-Epigr. Mitth.* VIII, 15; XIV, 28; XVII, 95, 97; XIX, 222.

Latinești: C. I. L. III, 7532; 7543, 7544 și 12495—12501.

¹⁾ Monumentul fiind încastrat în podeș, n'a putut fi fotografiat.

R É S U M É

Dans le jardin de la propriété de M. Alexiu à Laz-Mahale (situé à quelque 8 km. au S. de Constantza) se trouve un grand nombre d'inscriptions et monuments antiques inédits, apportés du voisinage. Dans les villages de Laz-Mahale et de Hassiduluk (situé à 3 km. environ au S-O de Laz-Mahale et 10 km. de Constantza) et surtout dans les cimetières turcs respectifs, il y a une grande quantité de pierres antiques, architectoniques pour la plupart, et dont beaucoup sont en marbre. Il n'est guère probable que tous ces monuments antiques proviennent de Tomi, car les blocs sont trop grands et la route est difficile. Ils sont tirés plutôt d'un grand *vicus*, situé quelque part dans le voisinage.

Nous n'avons pas de données précises sur les localités qui se trouvaient entre Tomi et Callatis. La *Table de Peutinger* (segm. VIII) et le *Géographe de Ravenne* (ed. Pinder & Parthey, p. 181) nous indiquent la localité *Stratonis*, à 12 milles de Tomi, dont l'emplacement se trouverait dans la région du promontoire de Tuzla. *Eutropius* (VI 10) et *Rufius Festus* (Brev. 7) citent dans cette région parmi les villes conquises par Lucullus en 72 av. J. C. celle de *Parthénopolis*. Une inscription isolée (CIL. III 3745), trouvée à Urluchioi, à 18 km. environ de Constantza, et

qui peut être originaire de cette localité, contient le nom d'un *vicus Amlaidina*. En tout cas ces données sont insuffisantes pour tirer des conclusions sur l'emplacement et le nom de notre *vicus*. On peut supposer qu'il se soit trouvé quelque part sur le territoire de ces deux villages ou vers le Nord, dans la région des *vallums*.

Sur les monuments antiques qui existent aujourd'hui dans ces villages, on découvre toujours de nouvelles inscriptions, dont un grand nombre a été envoyé au Musée National d'Antiquités de Bucarest et publié par Tocilescu dans les *Arch. — Epigr. Mitt.*

En voici de nouvelles:

I. Laz-Mahale.

Autel funéraire en pierre calcaire: tout le bord inférieur manque; hauteur actuelle c. 0,15^m; largeur c. 0,50^m; épaisseur c. 0,55^m. La hauteur des lettres 0,08 — 0,10^m.

Le contenu de l'inscription est celui-ci: *D(is) M(anibus) G(aio) Numerio Val(enti) mil(iti) [l]eg(ionis) XI Cl(andia) et G(aio) [D]omitio, L(ucius) Sextilius Fuscus [centurio] Coh(ortis) I Trh(acum) (sic), he(res) b(ene) m(erentibus) p(osuit).*

La lecture G au commencement et L à la fin de la 1ère ligne est sûre. Dans 1) la 2ème, après MIL, il manque un L pour LEG(ionis). Dans la 3ème OMNTIO, complété par le bout, doit être lu DOMITIO; la barre de liaison entre I et T, faisant un N, est une faute de lapicide. Dans la 4ème ligne T est attesté par une partie de la barre d'en haut, qui s'est conservée. Au com-

1) Voir la photographie, p. 13.

menacement de la 5ème ligne, dans l'intervalle qui manque, ne peut entrer que le signe $\succ$; de plus, la pierre semble, en se brisant, avoir suivi une des barres du signe. Enfin, TRHA est une confusion pour THRA.

Le fait important que nous révèle cette inscription est l'existence d'un *centurio cohortis I Thracum* en *Scythia Minor*. La question se pose de savoir si cette cohorte a jamais tenu garnison dans ces parages.

En étudiant l'histoire des troupes auxiliaires, composées de Thraces (d'après Cichorius, dans Pauly-Wissowa, sous *ala* et *cohors* et d'après d'autres sources plus récentes), on en tire les conclusions suivantes:

1) Aucune cohorte thrace n'a jamais été laissée en Thrace ou Moesie après le recrutement; les unités étaient envoyées immédiatement dans des provinces très éloignées, dont la population n'avait rien de commun avec les Thraces, de préférence en Syrie — on y trouve 4 cohortes thraces —, Pannonie, Germanie ou Bretagne.

2) Lorsqu'on fait venir des cohortes thraces dans la Moesie supérieure (*coh. I Aug. Thr. eq.*, *coh. I Thr. Syr. eq.* et *coh. VI Thr. eq.*) en vue des guerres contre les Daces, ou qu'on les y établit passagèrement comme troupes d'occupation en Dacie (*coh. I Thr. c. r. eq.*, *coh. I Thr. sagit.* et *coh. VII Thr. eq.*), ces cohortes ne sont plus thraces que de nom, car l'élément constitutif s'est renouvelé avec le temps par de nouveaux éléments provenant des provinces où elles résidaient.

Ces constatations relatives aux cohortes auxi-

liaires sont parfaitement valables aussi pour les *alae Thracum* et, en général, aussi pour les unités auxiliaires, formées par les autres peuplades thraces: les *Dardani* et les *Daci*.

A partir d'Hadrien, lorsque l'extrême étendue de l'empire romain acquit des limites définitives, les anciennes unités de troupes furent complétées et les nouvelles se formèrent surtout par recrutement sur place; cependant les règles mentionnées sont encore respectées.

On voit donc qu'aucune cohorte thrace n'a été trouvée en Moesie inférieure et que d'après les usages de répartition des troupes auxiliaires thraces, il n'est même pas naturel qu'il s'en soit trouvé. De plus, considérant que, pour identifier les localités occupées par les unités de troupes auxiliaires, seules les diplômes militaires et les inscriptions qui mentionnent directement les unités sont décisifs et non pas une ou deux inscriptions qui mentionnent un soldat ou un centurion, nous pouvons affirmer qu'aucune cohorte thrace n'a tenu garnison en *Moesia inferior*, resp. en *Scythia Minor*. Notre centurion *L. Sextilius Fuscus*, qui est romain comme son nom l'indique, se trouve en Moesie étant détaché avec une mission quelconque ou comme vétéran.

L'inscription paraît être de la deuxième moitié du IIème siècle, ou bien du commencement du IIIème apr. J. C.

2) Fragment de pierre calcaire avec inscription. Se trouve dans la cour de la propriété de M. Alexiu. Hauteur: 0,59 m.; largeur: 0,29 m.; épaisseur: 0,33 m. Les caractères, hauts de 0,085 m. sont gravés avec soin et indiquent le style

monumental du III-ème siècle apr. J. C. Les lettres suivantes se sont conservées :

. o
 . . . a p
 . . . æ p i
 . . . i n a
*[ex te]stam[ento]
 faciendum curavit].*

L'inscription est tellement mutilée qu'il ne pas possible de la reconstituer complètement. La fin, très vraisemblablement doit être lue : *[ex te]stam[ento] faciendum curavit* ; nous aurions donc affaire à une inscription funéraire.

→ n'est

3. Fragment de plaque en marbre avec inscription ; se trouve au musée d'antiquités de Constantza. Hauteur : 0,155 m. ; largeur : 0,10 m. ; épaisseur : 0,10 m. ; hauteur des lettres : 0,04 m. Les lettres, d'une belle facture, sont du II-ème siècle de l'ère chrétienne. Il s'en conserve encore :

. . . ii
 . et i
 . ni

4. Fragment de plaque en marbre, avec relief ; se trouve au musée d'antiquités de Constantza. Hauteur : 0,29 m. ; largeur : 0,44 m. ; épaisseur : 0,15 m. Le fragment est très détérioré et je crois qu'il faisait partie d'un bas-relief dionysiaque. On reconnaît sans peine Dionysos dans la figure mutilée qui occupe le milieu du fragment. Le corps du dieu et nu ; il laisse pendre sa main droite, qui tient sans doute le *cantharos*, dont

il versait le vin dans la gueule de la panthère. Le vase aussi bien que la panthère manquent.

Le bras gauche, tendu horizontalement, est drapé par le manteau du dieu et la main élevée s'appaye sur le *thyrsè*, qui ici est très gros. La tête et mutilée; les jambes du dieu et la partie inférieure du *thyrsè* manquent.

Le bas-relief ne représente pas seulement Dionysos; sur le fond, du côté droit du dieu, on remarque une main gauche crispée, qui a l'air de tenir quelque objet. Le fait que cette main gauche semble parer le coup que voudrait porter la figure laquelle, à son tour, aurait pu tenir dans sa main droite une épée ou toute autre arme, qui manque maintenant, permettrait l'hypothèse que nous avons ici affaire à deux combattants. Qu'à *Tomi* il y ait eu un amphithéâtre et que des combats de gladiateurs et des jeux de palestra y aient eu lieu, cela est prouvé par deux inscriptions grecques de l'époque impériale, publiées par Tocilescu (*Arch.-Epigr. Mitth.* VIII, p. 2 No. 23 et dans *Fouilles et recherches archéologiques*, p. 244 et suivantes). Vu cependant la parfaite ressemblance entre la figure de ce bas-relief et la représentation typique admise pour Dionysos et illustrée par non moins que sept bas-reliefs (voir à ce sujet l'étude détaillée de M. D. M. Teodoresco, le sous-directeur du Musée National d'Antiquités de Bucarest, dans le Bulletin de la Commission de Monuments Historiques, 29-ème fascicule, année 1915, p. 8 et suivantes); considérant aussi les nombreuses monnaies avec Dionysos trouvées à *Tomi*, ce qui indique l'importance de son culte dans cette ville, j'estime qu'il faut conclure d'une façon indubitable

que nous nous trouvons ici en présence d'un bas-relief dionysiaque. Comme, dans le bas-relief publié par Tocilescu (*Fouilles* p. 221) Dionysos est accompagné de tout un cortège, sans doute dans notre fragment aussi le dieu était-il en joyeuse compagnie; par conséquent, la main qu'on voit à la droite du dieu appartient évidemment à un personnage de ce cortège.

II. Hassidalak.

1. Dans le cimetière turc situé à la gauche de la route qui vient de Constantza, avant d'arriver dans la commune de Hassidalak, presque à la hauteur du kilomètre 10, il y a une colonne de pierre calcaire portant une inscription grecque. La colonne est taillée sur une coté, de haut en bas, probablement en vue d'être ajustée comme pierre de Construction. A cette cause il manque environ un tiers du début de chaque ligne de l'inscription, Le calcaire étant poreuse, est rongé par les eaux, ainsi que les lettres qui se sont conservées sont très effacées.

La hauteur de la colonne est d'environ 0.81 m.; le diamètre dans la partie la plus grosse, mesure environ 0.525 m.; et le diamètre, dans la partie taillée est d'à peu près 0.375 m.

On y peut déchiffrer:

	[Ἀγαθῇ] τύχῃ	
. .	[μητρ]όπολει	Το[μειτῶν] . .
.	ι	Σαράπην
.	σοκ(?)κ	
.	ιαν(?)ου	
.	υ(?)ανδρευ(?)ς	
.	ΕΥ	
.	ε(?)ν	

Pour ce qui est à la 2-ème ligne, la lecture la plus probable est la suivante : [μητρ]έπολει το[μεῶν]. A la 5-ème ligne :ωνον peut-être le génitif d'un nom latin, comme par exemple : [Σαβεν]:ωνοῦ. A la 5-ème ligne on pourrait compléter : [δου]νδρεῦς.

L'inscription est tellement mutilée qu'on ne peut la reconstituer. À en juger par ce qui subsiste et par le nom de la ville au Datif, il semble bien que nous nous trouvons en présence d'un monument consacré à la ville de de *Tomi* en rapport avec le dieu *Sarapis*.

2. Un morceau d'architrave ionienne en pierre calcaire se trouve encasté dans un des petits ponts jétés sur le petit cours d'eau qui est à la lisière d'est du village de Hassidulak. Les dimensions sont : longueur : env. 1,22 m.; épaisseur : env. 0,36 m.

La partie frontale est divisée, d'après la manière ionienne, en trois bandes en relief, saillant d'environ un centimètre l'une par rapport à l'autre. Trois belles lettres, hautes d'env. 0,095 m. sont gravées sur la bande supérieure :

. . . ΑΔΤ(ακράτορος) . . .

La bonne forme des lettres nous montre qu'il s'agit ici probablement d'Adrien ou d'un des premiers Antonins.

On connaît encore les inscriptions suivantes de Hassidulak, publiées par Tocilescu :

Grecques : Ach.-Epigr. Mitth. VIII, 15 ; XIV, 28 ; XVII, 95, 97 ; XIX, 222.

Latines : C. I. L. III, 7532, 7543, 7544 et 11495—501.

IN LOC DE ERATĂ :

În Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice No. 34, din Aprilie-Iunie 1916 în care a fost publicat acest studiu, din eroare la t'par s'au pus unele pietre dela Hassidaluk la Laz-Mahale și invers.

Aici ordinea lor a fost restabilită, punându-se fiecare piatră sub rubrica localui unde a fost găsită.

MONUMENTE NOUA DIN TERAI
UNU46862
10.00 RON

www.ziuaconstantia.ro